

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทางด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในหมู่บ้านหินแตก ตำบลนางาม อำเภอเมืองจัตวีร์ จังหวัดขอนแก่น ผู้ศึกษาได้ทำการเลือกพื้นที่ทำการศึกษารูปแบบเจาะจง เนื่องจากหมู่บ้านหินแตกมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างชัดเจน กล่าวคือเปลี่ยนจากการปลูกปอเป็นการปลูกมันสำปะหลัง และเปลี่ยนจากการปลูกมันสำปะหลังเป็นการปลูกอ้อย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อการดำเนินชีวิตทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของประชากรในหมู่บ้านหินแตก ในการศึกษาครั้งนี้มีระเบียบวิธีวิจัยดังต่อไปนี้

3.1 รูปแบบการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาวิจัยจากภาคสนามที่ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นหลัก และใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณ (Quantitative Method) ประกอบเพื่อให้ข้อมูลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูลเป็นระยะเวลา 2 เดือน เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม

3.2 ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

เนื่องจากการศึกษานี้ เป็นการศึกษาที่เน้นวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ และใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณประกอบกัน ดังนั้นประชากรที่ใช้ในการศึกษาจึงประกอบด้วย

3.2.1 ผู้รู้ (Key Informants) ได้แก่ ผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ครู เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ฯลฯ ซึ่งมีรายละเอียดของคุณลักษณะดังนี้

3.2.1.1 ผู้อาวุโส จะสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านหินแตกตั้งแต่ 30-50 ปี จำนวน 5 คน ซึ่งเป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน สภาพทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3.2.1.2 ผู้นำ เป็นผู้นำทั้งที่เป็นทางการจำนวน 5 คน และไม่เป็นทางการจำนวน 5 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้าน และเป็นผู้หน้าที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหินแตก ตั้งแต่ 30 ปีขึ้นไป สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อกลุ่มคนในหมู่บ้านได้

3.2.1.3 ครู ททำการสัมภาษณ์ครูในโรงเรียน จำนวน 1 คนซึ่งเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหินแตกสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนในการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน

3.2.1.4 เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ททำการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลจำนวน 1 คน ซึ่งสัมภาษณ์เกี่ยวกับการสนับสนุนพันธุ์พืช ปุ๋ย และการให้ความรู้แก่ชาวบ้านในการปลูกพืชเศรษฐกิจ

3.2.2 หัวหน้าครัวเรือน

หัวหน้าครัวเรือนที่จะทำการสัมภาษณ์จะคัดเลือกจากครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหินแตกตั้งแต่ 30-50 ปีขึ้นไป และมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการปลูกบอมาเป็น การปลูกมันสำปะหลัง และการปลูกอ้อย สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้ รายจ่าย ภาวะหนี้สิน การอพยพแรงงานของครัวเรือนและชุมชนได้ชัดเจน โดยการสัมภาษณ์อย่างง่าย มาจากประชากรร้อยละ 15 ของครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทั้งหมด 75 ครัวเรือน ซึ่งมีคุณลักษณะดังนี้คือ หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชาย 16 คน เป็นหญิง 4 คน อายุระหว่าง 30-45 ปี จำนวน 6 คน อายุระหว่าง 45-55 ปี จำนวน 6 คน อายุมากกว่า 55 ปี จำนวน 8 คน ผู้ที่มีที่ดินทำกิน 10-20 ไร่ จำนวน 5 คน ผู้ที่มีที่ดินทำกิน 21-30 ไร่ จำนวน 8 คน ผู้ที่มีที่ดินทำกิน 31-40 ไร่ จำนวน 3 คน และผู้ที่มีที่ดินมากกว่า 40 ไร่ จำนวน 4 คน

3.3 สถานที่เก็บข้อมูล

สถานที่เก็บข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ บ้านหินแตก ตำบลนางาม อำเภอเมืองจัตุมะ จังหวัดขอนแก่น

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาพัฒนาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจ และผลที่ได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมของพืชแต่ละชนิด ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จึงเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ซึ่งมีเครื่องมือในการศึกษาดังนี้

3.4.1 เครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ

ข้อมูลเชิงปริมาณเก็บรวบรวมโดยใช้เครื่องมือคือ แบบสอบถาม (Questionnaire) อย่างสั้น ซึ่งประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับรายได้สุทธิจากการปลูกพืชเศรษฐกิจในแต่ละชนิด โดยคำนวณจากปีสุดท้ายของการปลูกก่อนมีการเปลี่ยนแปลงไปปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น

ส่วนที่ 3 ข้อคำถามเกี่ยวกับประเภทของรายจ่ายที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีรายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจแต่ละชนิด ซึ่งจะแบ่งออกเป็นรายจ่ายในการลงทุนปลูกพืชเศรษฐกิจต่อไร่ รายจ่ายในชีวิตประจำวัน รายจ่ายเป็นครั้งคราวและรายจ่ายสำหรับซื้อเครื่องอำนวยความสะดวก

3.4.2 เครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

เครื่องมือสำหรับการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) ในการสัมภาษณ์ผู้รู้ (Key Informants) และหัวหน้าครอบครัวที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน โดยแนวทางการสัมภาษณ์ประกอบด้วยแนวคำถามดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชนประกอบด้วยสภาพทั่วไป สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ประกอบด้วย พัฒนาการการใช้ที่ดินและกระบวนการผลิตในการผลิตพืชเศรษฐกิจแต่ละชนิด

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับผลจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยภาวะหนี้สิน และการอพยพแรงงานของครอบครัว

ส่วนที่ 4 แนวคำถามเกี่ยวกับผลจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและชุมชนประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคการอพยพแรงงานและภาวะหนี้สินของชุมชน

ส่วนที่ 5 แนวคำถามเกี่ยวกับผลจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของครอบครัว ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในครอบครัว และความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ

ส่วนที่ 6 แนวคำถามเกี่ยวกับผลจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมของชุมชน ประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณี และการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาภายในชุมชน

3.4.3 การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แบบสอบถามอย่างสั้น และแนวทางการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้จัดทำขึ้นเป็นเครื่องมือ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยมีวิธีการสร้างตามขั้นตอนดังนี้

1. เก็บรวบรวมและศึกษาเอกสาร ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบแนวคิด และเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย
2. กำหนดกรอบแนวคิดและเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย นำมาใช้เป็นข้อมูลในการสร้างแบบสอบถามและแนวทางการสัมภาษณ์
3. ร่างแบบสอบถามและแนวทางการสัมภาษณ์นำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาโครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองพิจารณาความครบถ้วนของเนื้อหา (Content Validity) ภาษาโครงสร้าง และรูปแบบ เมื่อได้รับข้อเสนอแนะจากอาจารย์ที่ปรึกษาแล้ว นำร่างแบบสอบถามและแนวทางการสัมภาษณ์มาทำการปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา
4. นำแนวทางการสัมภาษณ์ที่ผ่านการปรับปรุงแก้ไขเรียบร้อยแล้วไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 2 ราย เพื่อทดสอบว่าเนื้อหาครอบคลุมกรอบแนวคิด และวัตถุประสงค์เพียงใด ภาษามีความเหมาะสมและมีข้อบกพร่องเล็กน้อยเพียงใด หลังจากนั้นนำข้อบกพร่องในส่วนต่าง ๆ ที่พบมาปรับปรุงแก้ไข
5. นำแบบสอบถามที่ผ่านการปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 10 ราย เพื่อทดสอบว่าเนื้อหา ภาษา โครงสร้าง และรูปแบบมีความเหมาะสม และมีข้อบกพร่องเล็กน้อยเพียงใด หลังจากนั้นนำข้อบกพร่องในส่วนต่าง ๆ ที่พบมาปรับปรุงแก้ไข
6. จัดพิมพ์แบบสอบถามและแนวทางการสัมภาษณ์เพื่อที่จะนำไปเก็บรวบรวมข้อมูล

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้มีการเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูล 2 ระดับ ดังนี้

3.5.1 ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากเอกสารที่มีการศึกษาไว้แล้ว ได้แก่ ประวัติหมู่บ้าน ข้อมูลด้านกายภาพหมู่บ้าน ที่หน่วยงานของรัฐได้ศึกษาไว้ เพื่อได้ทราบถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เคยศึกษาไว้ว่ามีอะไรบ้าง

3.5.2 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ซึ่งจะเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามอย่างสั้น และแนวทางการสัมภาษณ์ ผู้ศึกษาทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองเพื่อให้ทราบถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เป็นข้อเท็จจริงและเชื่อถือได้มากที่สุด ทั้งนี้ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

3.5.2.1 การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ทำการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การใช้ที่ดิน ทำการสัมภาษณ์ผู้รู้

2. ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านปัจจัยและผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีต่อครอบครัวและชุมชน โดยทำการสัมภาษณ์ผู้รู้ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3.5.2.2 การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาได้ใช้แบบสอบถามอย่างสั้น สอบถามหัวหน้าครัวเรือนที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการปลูกปอมาปลูกมันสำปะหลัง และปลูกอ้อย โดยการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย 20 ครัวเรือน เพื่อให้ข้อมูลในด้านการเปลี่ยนแปลงรายได้ และรายจ่ายของครอบครัว นอกจากนี้ยังได้สอบถามถึงการเปลี่ยนแปลงด้านการอพยพแรงงาน ภาวะหนี้สิน ความสัมพันธ์ของคนภายในครอบครัว และการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสอบถามผู้ให้ข้อมูลอื่น ๆ

3.5.2.3 ระยะเวลาที่เก็บข้อมูล การศึกษาวิจัยได้เริ่มดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2537 ถึงวันที่ 7 ตุลาคม 2537 เป็นระยะเวลา 2 เดือน

3.6 หน่วยในการวิเคราะห์

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์ระดับครอบครัวและชุมชน

3.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้มี 3 ลักษณะคือ

3.7.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ด้วยการแยกประเภทข้อมูลออกเป็น 5 ประเภทคือ

- ประเภทที่ 1 ข้อมูลสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน
- ประเภทที่ 2 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจของหมู่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน
- ประเภทที่ 3 ข้อมูลด้านสังคมของหมู่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน
- ประเภทที่ 4 ข้อมูลด้านการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจ
- ประเภทที่ 5 ข้อมูลด้านผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีต่อครอบครัวและชุมชน

หลังจากนั้นนำข้อมูลทุกประเภททำการวิเคราะห์ภายใต้บริบทของชุมชนในลักษณะภาพรวม (Holistic) แล้วนำข้อมูลมาแจ้งพร้อมกับตีความเพื่อสร้างข้อสรุป แล้วจึงเขียนรายงาน

3.7.2 การวิเคราะห์เชิงปริมาณ นำข้อมูลด้านรายได้ และด้านรายจ่ายของครอบครัวที่ได้จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน จำนวน 20 คน มาหาค่าเฉลี่ยต่อปีต่อครอบครัว สำหรับข้อมูลด้านรายได้ ข้อมูลด้านรายจ่ายจะนำข้อมูลมาหาค่าเฉลี่ย แล้วหาสัดส่วนค่าใช้จ่ายโดยใช้สถิติร้อยละ แล้วนำไปประกอบการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ

3.7.3 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและการเสริมด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ การวิเคราะห์ข้อมูลด้านรายได้และรายจ่ายของครอบครัวจะวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้และรายจ่าย หลังจากนั้นจะนำผลการวิเคราะห์เชิงปริมาณมาอธิบายประกอบเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้น

3.8 การรายงานผลการวิจัย

สำหรับการรายงานผลการวิจัยนั้น ผู้ศึกษานำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณาวิเคราะห์ (Analysis Description) ประกอบด้วยการบรรยาย ตาราง แผนที่ และแผนภูมิ